

PASITIKĖJIMAS – TEISĖS SOCIALINIO VEIKSMINGUMO VEIKSNYS

Doc. dr. Vytautas Šlapkauskas

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 97
Elektroninis paštas tfk @ ltu.lt

Pateikta 2002 m. sausio 14 d.

Parengta spausdinti 2002 m. balandžio 11 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros vedėjas prof. habil. dr. Alfonsas Vaišvila ir šios katedros doc. dr. Saulius Arlauskas

S a n t r a u k a

Straipsnyje atskleidžiamas moralės ir teisės ryšys, kylantis iš spontaniškai besiklostančios socialinės tvarkos. Pasitikėjimas grindžiamas spontaniškos tvarkos implikuotu moralės ir teisės organišku ryšiu. Spontaniškos socialinės tvarkos raida įtvirtina tokią bendruomeninio gyvenimo erdvę, kurioje siekiama mažinti ir valdyti grėsmes individo egzistencijai. Grėsmių individo saugumui mažėjimas tiesiogiai didina pasitikėjimą egzistuojančia socialine tvarka. Pasitikėjimą keliančią socialinę tvarką visuomenėje įtvirtina institucijos. Socializacijos procese šią tvarką perima naujoji karta. Taip garantuojamas pasitikėjimą keliančios socialinės tvarkos tęstinumas.

Sociologiniai atskirų šalių teisės tyrimai įrodė, kad veiksmingos yra tos teisės normos, kurių turinys suderintas su visuomenei reikšmingomis neteisėnėmis socialinėmis normomis. Labai svarbu, kad pozityvioji teisė neignoruotų pasitikėjimo ir teisės veiksmingumo ryšio bei užtikrintų pasitikėjimą keliančios tvarkos tęstinumą.

Pagrindinės sąvokos: pasitikėjimas, socialinė tvarka, spontaniškos socialinės tvarkos tapimo modelis, pamatinis pasitikėjimas, pasitikėjimo ir teisės empirinis santykis.

Įvadas

Socialinės deviacijos intensyvėjimas [1, p. 44–55] verčia ieškoti tų giluminių priežasčių, kurios lemia prastą šalies teisėtvarkos raidą ir apskritai menką veikiančios teisės socialinį veiksmingumą. Galima daryti prielaidą, kad dalis teisės neveiksmingumo priežasčių yra susijusios su lig šiol mūsų teisinėje sąmonėje įsigalėjusia teisinio pozityvizmo ideologija, kuri pabrėžia išskirtinį valstybės aparato vaidmenį teisėje ir pati teisė suprantama kaip nepriklausoma nuo visuomenės požiūrio į ją. Dėl to prastos teisėtvarkos būklės esminių priežasčių nesiekiamo įžvelgti „padarytos“ tvarkos (F. A. von Hayeko terminas) prigimtyje, tarsi teisė galėtų kaip nors „stovėti šalia“ („*standing apart*“) ir „veikti virš“ („*acting upon*“) visuomenės. Šios teisinės ideologijos funkcionavimą palaiko „modernios teisės“ idėja, įsigalėjusi Vakarų pasaulyje.

XX a. viduryje Vakarų pasaulio valstybių galia išaugo tiek, kad jos ėmė rimtai propaguoti „modernios teisės, kaip plataus masto socialinio ir ekonominio planavimo įrankio, idėją“ [2, p. 64]. Teisė pripažįstama kaip galios įgyvendinimo priemonė, išimtinai valdžios įrankis. Taip suprantama teisė yra nepriklausoma nuo kitų socialinių reguliatorių. Ji – tik valdžios galios įrankis ir nieko daugiau. Jau nebemanoma, kad ji veiksminga todėl, jog yra suderinta

su tautos morale, jos vertybių ir normų sistema. Teigiama priešingai – teisės efektyvumas kyla iš valstybę atstovaujamos politinės jėgos sutelktumo. Atrodo, kad teisės ir moralės ryšiai žmonių sąmonėje silpnėja ir gali išnykti, todėl E. Ehrlich'o ižvelgtas ryšys tarp valstybės institucijų taikomų sprendimų normų ir visuomenėje faktiškai egzistuojančių mąstymo bei elgesio modelių yra neaiškus ir problemiškas, rašo R. Cotterellis [2, p. 66].

Taigi etatistinis teisės supratimas pabrėžia tik formaliąją teisės veiksmingumo pusę, o ne turiningąją. Pilietinei visuomenei svarbesnė yra ne formalioji, o turiningoji – socialinio veiksmingumo veiksniai, kurie bendriausiu požiūriu kyla iš „socialumo“ sąvokos etimologijos. Veiksmingumui, kaip geram veikimui, semantinę reikšmę suteikia socialumo sąvoka: svarbiausias „socialumo“ požymis beveik visuomet buvo bendruomeniškumas [3, p. 101]. Tai reiškia, kad veiksminga yra tik tokia teisė, kuri kyla iš bendruomeninių vertybių ir išreikia bendruomeninius visuomenės interesus.

Prielaida, kad teisė yra išlaisvinta nuo jos sociokultūrinių šaknų, yra klaidinga. Šio tyrimo tikslas – išnagrinėti socialinės tvarkos prigimties ir pasitikėjimo ryšį ir atskleisti organišką moralės ir teisės ryšį, kitaip tariant, tirti sociokultūrinės teisės šaknis ir pagrįsti iš jų kylančio pasitikėjimo lemiamą įtaką teisės socialiniam veiksmingumui.

Pasitikėjimas ir socialinė tvarka

Pasitikėjimas – tai saugumo ir komforto žmonių santykiuose jausmas, būtinas kuriant žmonių gerovę ir saugumą. Be pasitikėjimo geri ir artimi santykiai neįmanomi. Pasitikėjimu pabrėžiame subjektyvų saugumą, kuris nebūtinai siejamas su tikru saugumu, bet, kita vertus, subjektyvus saugumas implikuoja ir susiklosčiusią žmogaus padėtį visuomenėje bei jam kylančias grėsmes, todėl pasitikėjimas nagrinėjamas tiriant saugumą didinančius ir mažinančius veiksnius.

Pagrindiniai pavojai individui kyla dėl to, kad žmonės gyvena visuomenėje, kuri daro neišvengiamą socialinį spaudimą asmeniui. Socialinės grėsmės asmeniui reiškiasi ekonominiu, politiniu, socialiniu (siaurąja prasme), ekologiniu (fiziniu), psichologiniu ir apskritai kultūriniu spaudimu. Socialinis spaudimas siaurąja prasme – tai grėsmės užimtumui, naujų darbo vietų kūrimui, švietimui, išsilavinimui, savišvietai, sveikatai, gyvenimo kokybei, bendravimui socialinėse grupėse ir tarp jų, grėsmės teritorinės bendruomenės socialiniam sutelktumui. Dažniausiai skiriami keturi pagrindiniai grėsmių tipai: fizinės grėsmės (skausmas, sužeidimas, mirtis); ekonominės (nuosavybės atėmimas arba sunaikinimas, įsidarbinimo arba naudojimosi ištekliais galimybių atėmimas); grėsmės teisėms (įkalinimas, normalių pilietinių teisių paneigimas) ir grėsmės socialiniam statusui (viešas pažeminimas) [4, p. 71]. Vadinasi, galime teigti, kad siekiant pasitikėjimo socialine tvarka svarbu surasti kylančias grėsmes ir jas pašalinti arba bent sušvelninti neigiamą jų poveikį.

Socialinių grėsmių individui egzistavimas suponuoja problemą, kaip valdyti individo veikimo laisvę, kad ji nekeltų tikros ir potencialios grėsmės savo ir kitų individų laisvėms. Kad individo veikimo laisvė nevirstų potencialia grėsme jam pačiam, jis turi suvokti save kaip vidinio sugyvenimo subjektą. Kitaip tariant, žmogus suvokia save kaip visada egzistuojantį tarp to, kad jis yra kūnas, ir to, kad jis turi kūną. Šią pusiausvyrą reikia be paliovos atkurti ir tai apskritai yra socialinės tvarkos kūrimo bei jos palaikymo pirminis šaltinis, todėl „norint tinkamai suprasti visus žmogiškus reiškinius (jų prielaidos yra pamatiniai antropologiniai faktai) būtina atsižvelgti į abu šiuos aspektus“ – rašo P. L. Bergeris ir Th. Luckmannas (1967) [5, p. 71].

Žmogaus savikūra visada ir neišvengiamai yra bendruomeninis vyksmas, nes „*homo sapiens* visada ir tokiu pat mastu yra *homo socius*“ (E. Diurkheim. *Formes elementaires de la vie religieuse*). Žmonės kartu kuria savo gyvenamąją aplinką (kultūrinius ir psichologinius darinius) ir jiems svarbu padidinti bendruomenės (vienas kito) laisvę nedidinant valdžios priespaudos. Šito jie nuolat siekia, nes akivaizdu, kad visuomenėje turi būti kokia nors tvarka, kitaip jos nariai negalėtų gyventi kartu. Tik todėl, kad žmonės žino, kokio elgesio iš jų tikimasi ir kokio elgesio jie gali tikėtis iš kitų žmonių įvairiose gyvenimo situacijose, ir todėl,

kad jie koordinuoja savo veiksmus vadovaudamiesi tam tikromis taisyklėmis bei vertybėmis, kiekvienas ir visi gali užsiimti savo veikla. Jie gali prognozuoti, numatyti įvykius ir darniai gyventi su kitais tik todėl, kad kiekvienoje visuomenėje egzistuoja tam tikra tvarka, kurią galima vadinti sistema, kurioje ir pagal kurią jos nariai gyvena savo gyvenimą [6, p. 87].

Taigi kalbame apie tokią visuomenėje egzistuojančią tvarką, kuri žmogui kelia pasitikėjimą. Ji yra naudingesnė už pasitikėjimo nekeliančią socialinę tvarką bent dviem požiūriais: 1) reikalauja mažiau papildomų išlaidų skirti individų veiksmų kontrolei siekiant užtikrinti sėkmingą pačios socialinės tvarkos funkcionavimą; 2) sukuria pasitikėjimą, kaip tam tikrą socialinį turtą, reikalingą demokratijos veiksmingumui (R. Putnam, 1993) ir ekonomikos augimui (F. Fukuyama, 1995).

Visuomenė egzistuoja ir kaip objektyvi, ir kaip subjektyvi tikrovė. Šie jos egzistencijos aspektai būna deramai pripažįstami tada, kai visuomenė suprantama kaip nenutrūkstamas dialektinis procesas, susipynęs iš eksternalizacijos, objektyvacijos ir internalizacijos¹. Taip vienu metu apibūdinama visuomenė, jos dalis ir pavienis visuomenės narys.

Bendriausiu atveju socialinė tvarka suprantama kaip neišvengiama bei nenutrūkstanti žmogaus kūryba ir egzistuoja tik kaip žmogaus veiklos kūrinys. Žmogus kuria ją nuolatose projektuodamas savo mintis į išorinį pasaulį ir jas įkūnydamas, suteikdamas joms konkretų pavidalą. Apmąstant socialinės tvarkos prigimtį labai svarbu pabrėžti du dalykus:

1. Socialinės tvarkos būtinybę lemia biologinė žmogaus prigimtis (poreikiai). Tai pagrindė A. Gehlenas.
2. Eksternalizacijos produktai – socialinė tvarka ir ją įkūnijančios institucijos yra *sui generis* pobūdžio (E. Diurkheim).

Galvojant apie pasitikėjimo vertos socialinės tvarkos kūrimą kyla klausimas: iš kur ir kaip atsiranda pasitikėjimą kelianti socialinė tvarka? Galima prielaida, kad individų pasitikėjimą keliančios tvarkos šaltinis turėtų atsiskleisti nagrinėjant savaime susiklosčiusios socialinės tvarkos prigimtį.

Spontaniškos socialinės tvarkos² tapimo modelis

Spontaniškos socialinės tvarkos atsiradimo ir jos tęstinumo modelį sudaro šie elementai: 1) eksternalizacija – žmogaus poreikis nuolat savo mintis projektuoti į aplinką; 2) habitualizacija – žmogaus sugebėjimas apmąstyti savo veiksmus ir jų daliai suteikti šablono pavidalą; 3) institucionalizacija – žmonių bendruomenės (grupės) būdingas interesas dalį šabloniškų veiksmų paversti, įtvirtinti institucijomis; 4) legitimacija – žmonių bendruomenės (grupės) būdingas interesas įteisinti institucijas; 5) internalizacija – žmogaus sugebėjimas perimti kitų žmonių ir bendruomenės vertybes bei elgesio modelius.

Žmogus negali egzistuoti užsisklendęs savyje. Jis turi nuolat projektuoti savo mintis į aplinką ir jas objektyvizuoti savo veikloje. Dvasios objektyvizavimo būtinybę lemia biologiniai žmogaus poreikiai. Dėl prigimtinio žmogaus organizmo nestabilumo būtina, kad pats žmogus susikurtų stabilią savo elgesio aplinką. Pats žmogus privalo specializuoti ir valdyti savo stimulus. Šie biologiniai faktai yra būtina išankstinė prielaida socialinei tvarkai kurti. Socialinės tvarkos atsiradimą, palaikymą ir perdavimą lemia ne vien biologinės konstantos, bet ir kitos priežastys, pavyzdžiui, žmogaus veiklos objektyvacija (habitualizacija, institucionalizacija, legitimacija) ir internalizacija. Siekiant geriau pažinti socialinės tvarkos ir pasitikėjimo ryšį būtina atskleisti žmogaus veiklos objektyvacijos ir internalizacijos procesus.

Procesas, kai dvasiniai žmogaus veiklos produktai įgyja objektyvų pobūdį, yra objektyvacija. Jis prasideda habitualizacija, t.y. savo veiksmus žmogui verčiant šablonais. Habitualizacija reiškia, kad kiekvienas dažnai kartojamas veiksmas tampa šablonu, kurį galima pa-

¹ Toliau remiamasi P. L. Bergerio ir T. Luckmanno studijoje „Socialinės tikrovės konstravimas“ pateikta eksternalizacijos, objektyvacijos ir internalizacijos samprata. Eksternalizacija – tai individo minčių (mąstymo produktų) projektavimas į išorinį pasaulį suteikiant joms konkrečią formą arba jas įkūnijant. Objektyvacija – tai procesas, kai subjektyvūs mąstymo produktai įgyja savarankišką (objektyvią) egzistenciją. Internalizacija – tai kitų žmonių požiūrių, nuomonių, standartų, vertinimų perėmimas.

² Remiamasi F. A. von Hayeko studijoje „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ pateikta savaiminės tvarkos samprata.

kartoti sutaupant pastangų ir kurį jo atlikėjas suvokia kaip šabloną. Tai būdinga kiekvienai žmogaus veiklai. Šabloniški veiksmai išlieka prasmingi individui, nors šių veiksmų prasmės bendrame jo žinių багаže (Schutzo terminas) tampa rutiniškos. Individas laiko jas savaime suprantamomis ir vartoja kurdamas ateities projektus. Psichologinė habitualizacijos (šablonų) nauda svarbi dviem požiūriais:

- 1) sumažėja galimybių rinktis, t.y. nereikia kiekvieną kartą iš naujo analizuoti teoriškai įmanomus tos pačios veiklos būdus;
- 2) didėja individo subjektyvusis saugumas, nes savo šabloniškais veiksmais jis plečia artimosios aplinkos įvairiausių situacijų įprasminimą.

Taip habitualizacija suteikia žmogaus veiklai kryptį ir specializaciją, kurių trūksta biologiniam jo aparatui, ir kartu sumažina įtampą, kurią sukelia nekryptingi stimulai. Daugybei įvairiausių situacijų galima pritaikyti veiksmų šablonus, t.y. iš anksto numatyti veiksmus, kuriuos reikia atlikti susidarius šioms situacijoms. Kitaip tariant, habitualizuotos veiklos pagrindas leidžia žmogui veikti eikvojant kuo mažiau laiko sprendimams priimti ir taip „sutaupo“ laiko naujiems svarstymams bei sprendimams priimti.

Po habitualizacijos procesų gali vykti veiksmų institucionalizacija: kokio nors įpročio arba fakto socialinis įtvirtinimas, tapimas institucija. Institucionalizacija vyksta tik tada, kai įvairaus tipo veikėjai perima vieni kitų veiksmų šablonus, t.y. paverčia juos konkrečiais savo elgesio modeliais (institucijomis). Sociologinė sąvoka „institucija“ paprastai apibrėžiama kaip tam tikras socialinių veiksmų kompleksas, pavyzdžiui, teisė, klasė, santuoka ar religija. Tačiau toks apibrėžimas nepasako, kaip institucija susijusi su individų veikla. Į šį klausimą vaizdingai atsakė šiuolaikinis vokiečių sociologas A. Gehlemas (1956): institucija reguliuoja, valdo žmogaus veiklą taip, kaip instinktai valdo gyvūnų elgesį [7, p. 90]. Kitaip tariant, institucijos pateikia metodikas, pagal kurias modeliuojamas žmogaus elgesys, priverčiantis eiti jį visuomenės pageidaujamos „vėžėmis“. Tai pasiekama pateikiant šias „vėžes“ individui kaip vieninteles galimas.

Glaustai aptarkime institucionalizacijos procesą. Veiksmų institucionalizacija yra susijusi su bendruomene, habitualizacija – su atskiru individu. Taigi abiejų reiškinų reikšmės skiriasi socialinės prasmės požiūriu. Institucijos išreiškia ne atskiro individo, o bendruomenės socialinio gyvenimo patirtį, kuriai bendruomenė suteikė moralinę reikšmę, t.y. išreiškia bendruomenės nariams skirtą valią¹. Vadinasi, tam tikrus institucinius veiksmus gali atlikti ne bet kuris veikėjas, o atitinkantis institucijos keliamus reikalavimus. Pavyzdžiui, santuokos institucija reglamentuoja santuokos sukūrimo sąlygas: pirmiausia įveda kraujomaišos tabu, amžiaus cenzą.

Kokių tikslų siekia bendruomenė savo valią išreikšdama ir įtvirtindama institucijomis? Be abejonės, ji turėtų siekti mažinti grėsmes savo egzistencijai ir kartu plėsti laisvės ribas nedidinant išorinės kontrolės. Bet kaip tai įgyvendinama bendruomenės lygmeniu? Galime pradėti nuo prielaidos, kad būti žmogumi reiškia faktiškai visą laiką žinoti, ką darai ir kodėl tai darai. Tokio požiūrio logika buvo gerai ištyrinėta egzistencinės fenomenologijos ir L. Wittgensteino filosofijoje. Socialines konvencijas, kurias kuriame ir atkuriamo savo kasdieninėje veikloje, individas refleksyviai kontroliuoja kaip mūsų gyvenimo „vyksmo“ aspektą. Refleksyvinis supratimas šia prasme būdingas visiems žmogaus veiksams ir yra konkreti sąlyga rasti tam labai išplėtotam instituciniam refleksyvumui [8, p. 52].

Taigi remiantis šia prielaida galima teigti, kad bendruomenės sąmonė priima ir apibendrina savo narių rūšinio veikimo patirtis. Toks procesas turi implikuoti bent du susijusius aspektus: 1) individų rūšinio veikimo patirties sutvarkymą loginiu pagrindu; 2) veikimo unifikavimą. Rūšinio veikimo patirties suvienodinimo reikšmė – standartizuoti (sunorminti) veikimą taip, kad juo galėtų naudotis kiti bendruomenės nariai ir tai padidintų bendro (socialinio) veikimo veiksmingumą.

¹ Lotynų kalbos žodžio *mos*, iš kurio kilo žodis „moralė“, pirminė reikšmė buvo „valia“. Ilgainiui jis ėmė reikšti (dievų arba valdovų) žmonėms skirtą valią, taigi instrukcijas ir įstatymus, paskui tradicinius papročius (*mores*). Laikui bėgant pakito žodžio reikšmė ir jis ėmė reikšti asmeninę gyvenseną, individo mąstyseną, charakterį ir dorumą. Taip įsitvirtino subjektinės moralės samprata, kuri nepaneigia objektyviosios moralės buvimo ir jos svarbos.

Svarstant, kaip sukuriama institucijos loginis pagrindas, reikia pabrėžti institucijų istoriškumą. Institucijos visada turi istoriją ir yra istorijos kūriniai, nes abipusis veiksmų šablonų perėmimas vyksta ir kuriamas bendroje istorijoje. Tai reiškia, kad abipusės veiksmų tipizacijos procese „dalyvauja“ ne tik individai, bet ir socialinis kontekstas kaip istoriškos labai lėtai besikeičiančios aplinkybės, kurioms esant susidaro bendruomenės reikšmingos tipizacijos: bendri įpročiai, tradicijos, papročiai ir įstatymai. Pavyzdžiui, moralės „etimologija visų pirma nurodo socialinį kontekstą, kuriame etika, moralė arba dorovė iš pradžių egzistuoja kaip bendras įprotis, kaip bendruomenės tradicija, paprotys ir įstatymas. Tik vėliau tų žodžių reikšmė įgyja *subjektyvų ir individualų* asmeninės moralinės nuostatos bei charakterio aspektą” [9, p. 17]. Bet ir tuomet šiame aspekte išlieka (tiksliau – turi išlikti) bendruomeninis matmuo: išankstinis moralinių dalykų supratimas, būdingas mus supantiems žmonėms. Jį sudaro tokie elementai kaip moralinis vertinimas, sąžinė, savanoriškumas, atsakomybė, socialinis ryšys, savigarbos suvokimas (savęs vertinimas). Visus šiuos elementus jungia juos aprėpiantis prasmės ryšys, sukuriantis pasitikėjimą tarp žmonių, kuriems būdingas išankstinis moralinių dalykų supratimas. Be tokio išankstinio supratimo apskritai negalėtume įsivaizduoti moralinių diskursų ir pasitikėjimo.

Pabandykime įsivaizduoti institucijų atsiradimo modelį. Socialinis kontekstas suponuoja individualią individo veikimo patirtį, kurią apmąstydamas jis mėgina įprasmiti savo veiksmus, t.y. juos įsprausti į sėkmingo veikimo schemą. Ši tendencija stiprėja, kai individas pradeda dalytis su kitu individu savo veiksmų prasmėmis. Padėtis tampa kokybiškai kitokia, kai prie jų dar prisideda kiti individai: pasikeičia tarp dviejų individų vykstančios socialinės sąveikos pobūdis. Institucinis pasaulis, egzistavęs iki tol dviejų individų sąveikos situacijoje, dabar perduodamas ir kitiems. Tai reiškia, kad buvę tik dviejų individų veiksmų šablonai ir jų tipizacijos dabar ne tik perimami kitų žmonių, bet ir modifikuojami. Vykstant šiam procesui tobulėja pati institucionalizacija. Patirties dalijimasis, jos kartojimas ir apmąstymas suteikia galimybę išryškinti sėkmingo veikimo sąlygas, kuriose imlikuotas itin svarbus ryšys – veiksmų ir sėkmingai veikiančių veikėjų bruožų ryšys. Tačiau galimybė pažinti sėkmingai veikiančius veikėjus nereiškia vien to, kad tik diskursyviai įsisąmoninamos jų veiklos sąlygos, nes daugelis sugebėjimo perimti sėkmingo veikimo sąlygas elementų būdingi praktinei sąmonei, įtrauktai į kasdienę veiklą.

Kyla klausimas, kaip paaiškinti kontroliuojantį institucijų pobūdį? Iš kur kyla institucijų imanentinė individų kontrolės savybė? Individų elgesys dažniausiai be išorinio spaudimo pakartoja institucinio elgesio modelius, todėl reikėtų labiau įsigilinti į institucijų prigimtį.

Praktinė bendruomenės sąmonė suteikia veiksmų ir veikėjų ryšiui draudimų ir leidimų formą, t.y. išreiškia savo valią, kuri turi du sandus: pažintinį ir emocinį. Kitaip tariant, draudimų ir leidimų forma praktinė bendruomenės sąmonė „suskliaudžia“, kalbant fenomenologijos terminais, patirtis, kurias suponuoja natūrali egzistencinio saugumo siekimo nuostata kasdieniame gyvenime. Anapus to, kas galėtų atrodyti esą visiškai banalus kasdienės veiklos aspektai, tyko chaosas. Šis chaosas nėra tiesiog dezorganizacija. Tai – daiktų ir kitų asmenų tikroviškumo jausmo praradimas. Chaosą, grasinantį anapus įprastinių kasdienių konvencijų, psichologiškai galima suprasti kaip S. Kierkegaardo nurodytą baimę: tai perspektyva būti užvaldytam nerimo, prasiskverbiantio iki pačių aiškaus „buvimo pasaulyje“ jausmo šaknų [8, p. 55].

Praktinė sąmonė ir jos atkuriamas kasdienė rutina padeda „suskliausti“ tokį nerimą, nes jos implikuoja socialinį stabilumą ir atlieka konstitutyvų vaidmenį organizuodamos aplinką. Jos pateikia orientavimosi modelius, kurie praktiškai padeda „atsakyti“ į klausimus dėl egzistencijos sandaros ir leidžia „tikėti“ siektinu kasdienio gyvenimo aiškumu. Kad konkretūs atsakymai būtų „priimtini“ ir leistų „pasitikėti“ kasdieniu gyvenimu, turi būti visiems bendras tikrovės karkasas. Bendras žmonių ir daiktų tikrovės jausmas yra kartu ir stiprus, ir trapus. Jo stiprumą liudija didelis patikimumas tų kasdienės socialinės sąveikos kontekstų, kuriuos kuria ir reprodukuoja nespecialistai. Tačiau vien kognityvinės prasmės orientavimosi modeliai nesukurs tikėjimo, jeigu jo negrįs atitinkamas emocinis atsidasavimas [8, p. 55], kuriam yra reikšmingi pasitikėjimas, viltis, drąsa, todėl pagrindiniai tokių „atsakymų“ aspektai yra daugiau emociniai nei kognityviniai. Kitaip tariant, refleksuojanti bendruomenės sąmonė, suteik-

dama logiką institucinei tvarkai, motyvuoja ją dvasiškai ir emociškai. Tai paaiškina pripažintų konvencijų stiprumą ir jų irimą patyrusių žmonių dramatiškas reakcijas.

Institucijų tapimas istoriniais dariniais stiprina jų kitą esminę – objektyvumo – savybę, atsiradusią tada, kai du individai pradėjo abipusiškai tipizuoti savo elgesį. Tai reiškia, kad atsiradusios institucijos suvokiamos kaip nepriklausomos nuo individų, kurie „atsitiktinai” jas įkūnija. Kitaip tariant, institucijos dabar suvokiamos kaip turinčios savo pačių tikrovę – tikrovę, kuri išskyla prieš individą kaip išorinis ir priverstinis faktas [5, p. 80]. Taigi kontroliuojantis institucijų pobūdis kyla iš pačios institucionalizacijos esmės – tipizacijų bendrumo. Šis pobūdis atsiranda pirmiau ir nepriklausomai nuo visų sankcijų mechanizmų, kurie sukuriama vėliau siekiant naują kartą įtraukti į institucinę tvarką ir palaikyti institucijas. Nors tie mechanizmai egzistuoja daugelyje institucijų, kontroliuojantis jų poveikis yra papildomo pobūdžio. Pirminę socialinę kontrolę lemia pačios institucijos egzistavimas.

Instituciniam pasauliui reikia legitimacijos, t.y. būdų, kuriais ji galima „paaiškinti” ir pateisinti bei paversti tikėjimo simboliu, esančiu žmonių sąmonėje. Tokį poreikį suponuoja būtinybė perduoti naujai kartai egzistuojantį socialinio pasaulio supratimą. Legitimacijos procesas tiksliausiai apibūdinamas kaip „antrinis” institucinių procesų prasmės objektyvavimas. Legitimacija „aiškina” institucinę tvarką kognityviai pagrįsdama suobjektyvintas jos prasmes, ji kuria naujas prasmes, leidžiančias integruoti tas prasmes, kurios jau suteiktos kitiems instituciniams procesams.

Legitimacijos funkcija – padaryti objektyviai suvokiamas ir subjektyviai įtikimas „pirmines” objektyvacijas, kurios jau buvo suinstitucintos. Ji pateisina institucinę tvarką suteikdama normatyvinį pobūdį praktiniams jos imperatyvams. Taigi legitimacija turi du aspektus: kognityvinį ir normatyvinį. Tai reiškia, kad legitimacijos klausimas nėra vien „vertybių” klausimas, nes visada implikuoja ir „žinojimą”. Taip besiplečianti institucinė tvarka iškelia ir atitinkamą legitimacijų „skliautą”, išskleisdama virš egzistuojančio socialinio pasaulio apsauginį kognityvinės ir normatyvinės interpretacijos gaubtą. Nauja karta socializacijos procese interiorizuoja (priimti socialinės aplinkos reikalavimai virsta žmogaus vidinio elgesio normomis) šias legitimacijas ir taip ji įtraukia į institucinę tvarką.

Dar kartą svarbu pabrėžti psichologinį Gehleno institucijų teorijos aspektą, susijusį su tvarkos ir pasitikėjimo ryšiu – tariamą institucijos imperatyvų neišvengiamumą. Eilinis mūsų visuomenės narys įsitikinęs, jog institucionalizacijos nulemta veiksmų eiga yra vienintelė jam galima ir vienintelė ontologiškai priimtina. Tokį veiksmų supratimą lemia tai, jog socialinį pasaulį žmogus suvokia kaip objektyvų: institucijos išskyla prieš individą kaip nepaneigiami, jo atžvilgiu išoriški ir savo realumą išlaikantys faktai, kurie negali išnykti jam panorėjus; institucijos priešinasi individo mėginimams jas keisti arba jų išvengti. Institucijos egzistuoja kaip išorinė tikrovė, kaip spontaniškai susikūrusi tvarka, kurios visuotinis laikymasis sukuria žmonių saugumą. Egzistuojančios institucijos ne tik suponuoja individų elgesį; jomis remiantis jie gali gana patikimai prognozuoti vieni kitų veiksmus.

Pamatinio pasitikėjimo¹ ir moralės ryšio tapimas

Socialinės tvarkos ir pasitikėjimo ryšio analizė būtų neišsami neatskleidus, kaip suobjektyvintos institucijos (arba bendruomenės valia – moralė) virsta subjektyvumo dimensija, nes pavienis visuomenės narys tuo pačiu metu eksternalizuoja savo paties būtį socialiniame pasaulyje ir internalizuoja šį pasaulį kaip objektyvią tikrovę. Šie aspektai jų sąveikos procese sukuria pamatinio pasitikėjimo ir moralės ryšį, todėl bet kurie nukrypimai šiame procese gali neigiamai paveikti tiek pamatinį pasitikėjimą, tiek ir subjektinę moralę.

Būti visuomenėje reiškia įsitraukti į jos pasaulį. Bet kaip individas įsitraukia į visuomenę? Juk jis negimsta visuomenės nariu. Individas gimsta su polinkiu į socialumą ir tampa visuomenės nariu. Tapimo procesas prasideda internalizacija: kitų žmonių vertybių, normų, požiūrių, nuomonių, vertinimų subjektyviu perėmimu. Šis „perėmimas” būdingas kiekvienam žmogui ir atsiranda todėl, kad individas „perima” iš kitų pasaulį, kuriame jie gyvena. Pavyz-

¹ Pamatinis pasitikėjimas – tai ankstyviausias ir stipriausias vaiko saugumo potyris, kylantis iš jo tėvų (pirmųjų globėjų) meilės ir laiduojantis jam pagrindą susikurti savo suderintą emocinę ir pažintinę orientaciją į kitus individus, objektų pasaulį ir savo tapatumą.

džiui, vaikas perima tėvų supratimą apie pasaulį ir apskritai – jų kultūrą. Perėmęs iš tėvų kultūrą vaikas gali ją kūrybiškai modifikuoti, nes jis ne tik perima kultūrą, bet ir kartu save atskleidžia. Tai reiškia, kad individai gyvena tuo pačiu laiku ir abipusiškai apibrėžia situacijas, kuriose dalyvauja. Juos sieja į ateitį besidriekiantis motyvų tinklas. Svarbiausia tai, kad dabar jie nuolat atpažįsta vienas kitą, dalyvauja ne tik tame pačiame pasaulyje, bet ir vienas kito būtyje. Taigi internalizacija šia, plačiąja, prasme yra pagrindas, padedantis suprasti, pirma, kitus, antra – pasaulį kaip prasmingą socialinę tikrovę. Pasiekęs tokį internalizacijos lygį individas tampa visuomenės nariu.

Individo tapimas visuomenės nariu yra socializacija, kurią galima apibūdinti kaip visapusišką bei nuoseklų individo įsitraukimą į objektyvų visuomenės pasaulį arba kokią nors jo sritį. Ji vyksta visą individo gyvenimą. Skiriama pirminė ir antrinė socializacijos. Pirminė socializacija yra ta pirmoji socializacija, kurią individas patiria vaikystėje ir per kurią jis tampa visuomenės nariu. Antrinė socializacija yra tolesnis procesas, padedantis jau socializuotam individui įsitraukti į naujas objektyvaus jo visuomenės pasaulio sritis. Labai svarbu pabrėžti, kad pirminė socializacija yra svarbiausia individui ir suteikia antrinės socializacijos pamatinę struktūrą. Tai reiškia, kad kiekvienas individas gimsta ir objektyvioje socialinėje struktūroje, pavyzdžiui, šeimoje, ir objektyviame socialiniame pasaulyje. Objektyvioje socialinėje struktūroje jis susiduria su jam primestais reikšmingais kitais individais (pvz., tėvais, kurių jie negali pasirinkti), kurie yra atsakingi už jo socializavimąsi. Jų pateikiami jo padėties apibrėžimai jam tampa objektyvia tikrove. Taip jis atsiduria ne tik objektyvioje socialinėje struktūroje, bet ir objektyviame socialiniame pasaulyje. Jam ir šiam pasauliui tarpininkaujantys reikšmingi kiti individai ne tik atrenka tam tikrus pasaulio aspektus, bet ir keičia šį pasaulį jį perduodami. Taigi vyksta pažintinis individo mokymasis.

Pirminė socializacija yra kur kas daugiau negu grynai pažintinis mokymasis. Aplinkybės, kuriomis ji vyksta, būna kupinos didelės emocinės įtampos. „Be šitokio emocinio prisirišimo prie reikšmingų kitų individų mokymosi procesas būtų sunkus, o gal apskritai neįmanomas, – rašo Bergeris ir Luckmanas. Vaikui tapatintis su jam reikšmingais kitais žmonėmis padeda įvairiausi jo emociniai saitai. Kokie jie bebūtų, internalizacija įvyksta tik tada, kai įvyksta identifikacija” [5, p. 166], t.y. individas įgyja subjektyvų tapatumą – tampa toks, kokį jį esant laiko jam svarbūs kiti individai. Tai reiškia, kad vaikas perima jam svarbių individų vaidmenis bei požiūrius ir juos paverčia savais vaidmenimis ir požiūriais. Šis procesas supponuoja dialektinį ryšį tarp objektyviai jam priskirto ir jo paties subjektyviai pripažinto tapatumo. Mūsų svarstymams svarbiausia, kad individas šiame vyksme ne tik perima kitų individų vaidmenis ir požiūrius, bet ir socialinį jų pasaulį. Subjektyvus tapatumo perėmimas (identifikacija) ir subjektyvus socialinio pasaulio perėmimas yra tik skirtingi to paties – internalizacijos – proceso aspektai [5, p. 167]. Taip objektyvuota moralė internalizacijos procese subjektyvizuojasi¹.

Pirminės socializacijos metu susikuria ypač tvirtas pirmasis individo pasaulis. Kas lemia šio pasaulio tvirtumą, tiksliau tariant, kas sukuria ontologinio saugumo jausmą, leidžiantį individui išverti pereinamuosius laikotarpius, krizes ir labai pavojingas aplinkybes? Išskirtinį jo tvirtumą lemia individo ankstyvoje vaikystėje įgyjamas neišvengiamas ryšys su pačiais pirmaisiais jam reikšmingais asmenimis. Šio ryšio esmė – tai pirmųjų globėjų meilės ugdomas pasitikėjimas savo artimaisiais, kuris esti stipriausias ir vadinamas pamatiniu pasitikėjimu.

Pamatinį pasitikėjimą galima suprasti kaip savotiškus emocinius skiepus nuo egzistencinio nerimo, kaip apsaugą nuo būsimų grėsmių ir pavojų, leidžiančią individui neprarasti vilties ir drąsos visomis vėliau atsiradusiomis žlugdančiomis aplinkybėmis. Pamatinis pasitikėjimas – tai priedanga nuo veiklą ir sąveiką persekiojančių rizikų ir pavojų. Jis yra emocinis gynybinis šarvas, gaubiantis visus paprastus individus ir leidžiantis jiems tvarkyti kasdienio gyvenimo reikalus [8, p. 57–58].

¹ Moralės subjektyvizacija suprantama pagal L. Kolbergo asmenybės dorovinės raidos teoriją. Ji pabrėžia, jog dorovinė asmenybės raida aprėpia keletą vienas po kito einančių laikotarpių. Juose numatoma pažinimo sugebėjimų ir kitų žmonių jausmų supratimo raida.

Mūsų svarstymams svarbu ir tai, kad pamatinis pasitikėjimas yra iš esmės susijęs su tarpasmeninės ir apskritai bendrosios tvarkos organizavimu. Pamatinį pasitikėjimą padeda „nukalti“ vadinamoji „potenciali erdvė“¹, kuri susieja ir kartu atitolina vaiką ir jo pirminį globėją (tėvus). Šioje erdvėje nuo pirmųjų gyvenimo dienų svarbų vaidmenį susidarant vaiko ir globėjų santykiams vaidina įprotis ir rutina. Įtvirtinami esminiai ryšiai tarp rutinos, koordinuojančių konvencijų reproduktivinio ir ontologinio saugumo jausmo vėlesnėje individo veikloje. Kaip parodė L. Wittgensteinas, rutiniška veikla niekada nebūna atliekama tiesiog automatiškai [8, p. 57]. Kūno kontrolės ir diskurso atžvilgiu veikėjas privalo būti nuolat budrus, kad sugebėtų „tęsti“ socialinį gyvenimą. Įpročių ir rutinos palaikymas yra lemiamas apsauga nuo grasinančio nerimo. Kaip tik todėl disciplina – įtampos kupinas reiškinys, suponuojantis giluminės koordinuojančių konvencijų internalizacijos kontekstą.

Būtina teisingai suprasti rutinos ir disciplinos (tvarkos) ryšį. Rutina yra pagrindinis bręstančio individo autonomijos elementas – praktinė patirtis ir sugebėjimas „gyventi toliau“ socialinio gyvenimo kontekstuose. Viena vertus, be disciplinos vaikas negali įgyti reikiamų socialinio gyvenimo įpročių. Kita vertus, rutinos disciplina, puoselėdama „būties“ prasmę ir ją atskirdama nuo „nebūties“, padeda vaikui įsisaugoti „suformuotas egzistencijos ribas“ – ontologinio saugumo pamatus. Ji skatina atsižvelgti į tuos objektų pasaulio aspektus, kurie iš esmės yra svarbūs tolesnei individo socializacijai.

Lemiamą pirminės socializacijos fazę prasideda, kai perimamos kultūros veikiama vaiko sąmonė vis labiau abstrahuojasi nuo konkrečių kitų individų vaidmenų bei požiūrių ir pereina prie vaidmenų ir požiūrių apskritai. Taip formuojasi apibendrinto žmogaus, vaidmenų ir vertybių supratimas. Apibendrinto žmogaus supratimo formavimasis bręstančio individo sąmonėje reiškia, kad dabar jis tapatinasi ne tik su jam svarbiais individais, bet ir su visuomene. Tik šio apibendrinto tapatinimosi dėka jo paties tapatumas tampa stabilus ir nenutrūkstamas, apimantis visus vaidmenis ir požiūrius. Vaiko sąmonėje atsiranda simetrinis ryšys tarp subjektyvios ir objektyvios tikrovių. Objektyvią tikrovę galima lengvai „išversti“ į subjektyvią tikrovę ir atvirkščiai.

Visiškos simetrijos tarp šių tikrovių nėra ir negali būti, nes jos nėra vienodo masto. „Prieinama“ objektyvi tikrovė visuomet esti platesnė negu ta tikrovė, kuri realiai internalizuojama bet kurioje individualioje sąmonėje. Kita vertus, visada būna subjektyvios tikrovės elementų, kurie atsiranda ne iš socializacijos. Tai reiškia, kad simetrija tarp objektyvios ir sub-

¹ D. W. Winnicotto sukurta potencialios erdvės sąvoka apibūdina laiką ir erdvę kaip priemonę, leidžiančią vaikui pereiti nuo visagalybės prie realybės principo suvokimo. Tačiau „realybę“ čia reikia suprasti kaip visumą vaiko patirčių, kurios konstitutyviai organizuojamos per vaiko ir globėjų tarpusavio ryšį.

jektyvios tikrovių niekada nebūna statiška ir nuolatos vyksta jų balansavimas.

Šiam procesui didelę grėsmę kelia greiti ir nenutrūkstami socialiniai pokyčiai. Su jais nebespėjantis individas gali užsisklęsti savyje. Toks pavojus realiai egzistuoja. Todėl neatsitiktinai F. Fukuyama, analizuodamas pasitikėjimo reikšmę šiuolaikinėje visuomenėje, pabrėžia, kad „sugebėjimas bendrauti, atlikti kolektyvinius veiksmus savo ruožtu priklauso nuo to, kaip vienos ar kitos bendruomenės laikosi bendrų normų bei vertybių ir kaip jos įstengia individualius atskirų asmenybių veiksmus pajungti didelių grupių interesams“ [10, p. 129]. Taigi apskritai pasitikėjimas turi būti grindžiamas bendromis bendruomeninėmis normomis ir vertybėmis, kurias individai perima formuojantis pamatiniam pasitikėjimui. Nors ir paradoksiška, bet tai ypač svarbu nuolat vykstant socialiniams pokyčiams. Kitaip tariant, nuolatinis ryšio tarp individualaus ir objektyvaus socialinio pasaulio balansavimas turi būti grindžiamas pamatinio pasitikėjimo palaikymu. Šią funkciją turi atlikti ir teisė. Tai reiškia, kad teisės normų turinys turi būti moralinis – išreikšti bendruomeninę, o ne vien valdymo institucijų valią.

Empirinis pasitikėjimo ir teisės santykis

Pasitikėjimo kuo nors empirinis indikatorius dažniausiai būna tam tikros žmogaus padėties pripažinimas. Žmogaus padėtį visuomenėje visada lemia ir reguliuoja joje veikianti teisė. Teisės normos ir jų interpretacijos atspindi realų asmenybės statusą. Galima sakyti, jog visuomenės požiūris į teisę lemia ir jos požiūrį į asmenybę bei tarpusavio pasitikėjimą apskritai. Kai teisės nepaisoma ir jos reikšmė socialinių ryšių sistemoje menka, dažnai pažeidinėjamos visuomenės narių teisės. Ir priešingai, kai teisė labai vertinama, atsiranda tam tikros žmogaus egzistavimo garantijos, kurias gerbia visuomenė. Tada didėja pasitikėjimas padaryta socialine tvarka. Vadinasi, galima pagrįstai teigti, kad visuomenėje vyraujanti teisės samprata priklauso nuo asmenybės padėties šioje visuomenėje.

Asmenybės santykio su socialine visuma klausimas yra esminis ir, anot Dumonto, atsakymo į jį ieško kiekviena civilizacija. Sprendžiant šią ir kitas visuomeninių santykių reguliavimo problemas Vakarų civilizacijoje išryškėjo keli reguliaciniai principai:

1) absoliutus individo iškėlimas virš holizmo (šis principas suvokiamas nuo Abelard'o laikų), 2) ideologinis dualizmas, ypač išryškėjęs XIV a., vienokiu ar kitokiu būdu grasinantis sugriauti bet kokią įsigalėjusią socialinę hierarchiją, 3) teorinis krikščionybės postulatą: kas Dievo – Dievui, kas ciesoriui – ciesoriui, formaliai įteisintas tik XVIII a. ir plačiai imtas taikyti sprendžiant įvairiausias problemas liberalizmo epochoje. Šie reguliaciniai principai, anot T. S. Lebra'os, išreiškia istoriškai susiklosčiusį Vakarų etinės kultūros invariantą – vienpusišką determinizmą, kuris reiškiasi kaip nesuderinamumas, dichotomiškumas bei hierarchinis priešastingumas. Ši Lebra'os tezė, rašo V. Kavolis, verčia manyti, jog kosmologinėse, sociologinėse, psichologinėse Vakarų mąstymo sistemose išskirtiniais jas formuojančiais veiksniais turėtų tapti monadinis vienodumas, dualumas ir hierarchijos principas; skirtingų kontekstų suvienijimas pirmiausia turėtų būti pagrįstas hierarchinės kontrolės, organinės integracijos, taikaus sambūvio, konkuravimo arba kovos intencijomis [11, p. 2–3].

Tiesos vardan reikia pažymėti, kad reguliaciniai civilizacijos principai nėra statiški ir tai rodo XX a. pabaigoje išryškėjęs Vakarų pasaulio judėjimas kito etinės kultūros invarianto – vaisingo bendradarbiavimo, abipusės integracijos ir nepalaujamo svyravimo – modelio link. Tai liberaliosios demokratijos sklaidos reiškinys, susijęs su žmogaus teisių ir laisvių, kaip absoliutaus teisės vertingumo pagrindo, pripažinimu. Žmogaus teisių ir laisvių, kaip teisės vertingumo pagrindo, konstitucinis pripažinimas nėra vienkartinis aktas ir reikalauja iš visuomenės nenutrūkstamų moralinių pastangų saugoti visų jos narių teises ir spręsti jų įgyvendinimą. Šią būtinybę lemia skirtingi socialiniai ir psichologiniai veiksniai, kurie vienaip ar kitaip susiję su pasitikėjimo teise sklaida.

XX a. antroje pusėje atskirose Vakarų šalyse (JAV, Jungtinėje Karalystėje, Prancūzijoje, Italijoje, Olandijoje, Skandinavijos šalyse) atlikti viešosios nuomonės apie įstatymus tyrimai atskleidė kai kurias bendras tendencijas, kurios apibūdino menką įstatymų prestižą visuomenėje. Nors žemą įstatymų prestižą visuomenėje lemiančios priežastys yra įvairios, tačiau jų pagrindas – tas pats arba panašus. Tyrimų duomenys atskleidė, kad formuojant

požiūrį į įstatymus svarbų vaidmenį atlieka šie veiksniai: istoriškai susiklostę teisiniai principai, tradicijos ir papročiai; pasiektas kultūrinės ir ekonominės pažangos lygis; bendrojo ir profesinio išsilavinimo pobūdis; socialinė žmogaus padėtis visuomenėje ir kiti socialiniai veiksniai. Pavyzdžiui, M. Friedmanas atskleidė esminį anglų ir prancūzų požiūrio į savo šalies įstatymų įgyvendinimą skirtumą: Jungtinės Karalystės tautos požiūris į savąją teisėkūrą yra stabilesnis nei Prancūzijos tautos [12, p. 57]. Ispanijos sociologas J. Toharia, remdamasis savo šalies teisinės tikrovės analize, konstatavo susidariusį atotrūkį tarp veikiančių įstatymų ir tikrų Ispanijos visuomenės poreikių. Jo manymu, ši padėtis pragaištinga justicijos, kaip pagrindinės teisės taikymo sistemos, autoritetui [13, p. 82–83].

Teisės netobulumas – viena iš jos negerbimo priežasčių, o justicijos krizės viena iš priežasčių yra ta, kad ji remiasi formalia, neaiškia, nuo gyvenimo atitrūkusia, deramos pagarbos neturinčia teise, rašė W. Kaupenas (1966 m.). Kad įstatymai būtų teisingai ir efektyviai taikomi, teisėjus būtina specialiai parengti teisės normų socialinės prasmės aiškinimo klausimais [14, p. 1]. Teisės atotrūkis nuo greitų socialinių gyvenimo permainų veda ne tik į teisinio tvarkos reguliavimo sutrikimus, bet ir į nusikalstamos veiklos įvairovės ir masto greitą sklaidą bei visuomenės demoralizaciją [15, p. 9].

Visuomenės narių požiūriui į teisę įtakos turi ir socialiniai psichologiniai veiksniai, pavyzdžiui, rigorizmas ir tolerancija. Jie turi lemiamos reikšmės formuojantis visuomenės narių teisinės sąmonės struktūrai ir teisėto elgesio motyvacijai. Rigorizmas ir tolerancija – dvi kraštutinės pozicijos teisės laikymosi atžvilgiu. Visuomenė nesuskyla į dvi priešingas stovyklas, nes gyvenime egzistuoja įvairios rigorizmo ir tolerancijos atmainos, tarp kurių ribos būna neaiškios. Kita vertus, tai paaiškina, kodėl teisinėje erdvėje vienos socialinės grupės būna pakantesnės už kitas.

Pagarbos teisei formavimosi procese esminį vaidmenį atlieka didelis atskirų socialinių grupių dorovinis ir psichologinis stabilumas. Olandijos ir Lenkijos mokslininkai beveik vienu metu atskleidė moralinio ir teisinio pasmerkimo ryšį: moralinis pasmerkimas sustiprina teisinį pasmerkimą, tačiau net nežymus neteisėtų veiksmų moralinio pasmerkimo sušvelnėjimas sukelia stiprų aidą – reikalavimus taikyti švelnesnes teises sankcijas. Pagal A. Podgureckį, visur, kur moralinis neteisėto elgesio pasmerkimas sumažėjo nedaug, teisiniai jo pasmerkimai mažėja dideliais mastais [16, p. 157]. Mūsų visuomenėje įsigalėjus moralinio neutralumo pozicijai išryškėjo dvi kraštutinės tendencijos: arba skiriamos akivaizdžiai per didelės bausmės už padarytus teisės pažeidimus, arba už sunkius nusikaltimus skiriamos per mažos bausmės.

Išvados

Pasitikėjimo, t.y. socialinių, socialinių psichologinių ir psichologinių veiksnių įtakos teisinių ir socialinių neteisinių imperatyvų santykiui individo teisinėje sąmonėje tyrimų duomenis galima apibendrinti tokiomis išvadomis:

1. Pasitikėjimas grindžiamas spontaniškos socialinės tvarkos – socialinių normų – implikuotu moralės ir teisės organišku ryšiu. Jeigu visuomenėje vyrauja pagarba žmogui, tikėtina, kad ji spontaniškai implikuojama ir į teisėkūros subjekto „padarytus“ teisės aktus. Bet kuris teisinis paliepimas būna veiksmingesnis tais atvejais, kai jo turinys atitinka asmenybės ir socialinės grupės moralinius įsitikinimus. Ir priešingai – teisės normos veiksmingumas smarkiai sumažėja, kai ji prieštarauja visuomenėje vyraujančioms dorovinėms vertybėms ir normoms.

2. Patikimai nustatyta, kad labiau nei „padarytos“ teisės normas individai interiorizuoja papročius, tradicijas ir įpročius, kurie virsta vidinėmis žmogaus elgesio normomis. Reguliacinis teisės normų poveikis žmogaus elgesiui yra menkesnis, nors jų įgyvendinimą garantuoja valstybė savo prievartos priemonių panaudojimo galimybe. Netgi tada, kai teisėkūros subjektai išleidžia visuomenei akivaizdžiai naudingą teisės normą, jos interiorizacija vyksta gana ilgai, kol tampa veiksminga.

3. Moralinius imperatyvus atitinkančio elgesio motyvai yra susiję su pirminėje socializacijoje interiorizuotomis vertybėmis ir normomis, baime būti morališkai pasmerktam, siekimu

užsitarnauti paskatinimą, visuomenės interesų ir elgesio taisyklių suvokimu, abipusiškumo lūkesčiais, todėl teisei būtinai reikia moralinių normų paramos, nes jos, kaip žmonių bendruomeninės dvasios švyturiai, gali pažymėti žmogui reikalingos teisės normų raidos kryptį.

4. Pasitikėjimą įstatymu lemia tam tikri sąveikaujantys veiksniai, į kuriuos atsižvelgti ne visada yra galimybių. Patikimai nustatyta, kad pasitikėjimas įstatymu sustiprėja, kai įstatymo nuostatos sutampa su didesniosios visuomenės dalies socialiniais lūkesčiais, poreikiais ir interesais. Kuo didesnę naudą visuomenė gali gauti iš naujo teisinio reguliavimo, tuo labiau ji laikosi tų teisinių paliepimų ir atvirkščiai.

5. Formuojant pasitikėjimą teise daugiausiai reikšmės turi asmenybės socializacija. Skandinavijos šalyse atlikti tyrimai atskleidė, kad aukšto socializacijos laipsnio asmenybei būdingos interiorizuotos etikos ir teisės normos, virtusios jo vidinių vertybių sistema. Tokia vertybių sistema beveik pasąmoningai lemia teisėto elgesio modelių įgyvendinimą ir kartu paaiškina, kodėl dauguma piliečių nepažeidžia galiojančių teisės normų, nors apie jų egzistavimą menkai nutuokia. Jeigu galiojančios teisės normos yra legitimiškos ir pakankamai atitinka dorovinę visuomenės sąmonę, naudos ar grąsinimų stimulai, kurie užtikrintų teisėto elgesio modelių įgyvendinimą, nereikalingi.

LITERATŪRA

1. **Šlapkauskas V.** Socialinės deviacijos intensyvėjimas // Jurisprudencija. 2001. T. 19(11).
2. **Cotterrell R.** Teisės sociologija: įvadas. – Kaunas: Dangerta, 1997.
3. **Nisbet R. A.** Sociologijos tradicija. – Vilnius: Pradai, 2000.
4. **Buzan B.** Žmonės, valstybės ir baimė. – Vilnius: Eugrimas, 1997.
5. **Berger P. L., Luckmann Th.** Socialinės tikrovės konstravimas. – Vilnius: Pradai, 1999.
6. **Hayek Fr. A.** Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Taisyklės ir tvarka. – Vilnius: Eugrimas, 1998. T.1.
7. **Berger P. L.** Sociologija. – Kaunas: UAB „Litera“, 1995.
8. **Giddens A.** Modernybė ir asmens tapatumas. – Vilnius: Pradai, 2000.
9. **Anzenbacher A.** Etikos įvadas. – Vilnius: Aidai, 1995.
10. **Fukuyama F. Доверие.** Социальные добродетели и созидания благосостояния // Новая постиндустриальная волна на западе. Антология. - Москва: Академия, 1999.
11. **Kavolis V.** Samprotavimai apie kultūrų rišlumą // Kultūros barai. 1998. Nr. 8–9.
12. **Friedman M.** What price Guidposte? // Law and Economic Policy in America. – New York, 1965.
13. **Toharia J. J.** Cambio social y vida juridica en Espanã, 1900–1970. Tesis doctoral presentada en la Facultad de Derecho de Universidad Complutense de Madrid. – Madrid, 1971.
14. **Kaupen W.** The role of law and lawyer in modern society. A structural–functional analysis. VI World Congress of Sociology. – Köln, 1966.
15. **Task Force Report: Crime and its Impact// An Assessment.** The President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice. – Washington, 1969.
16. **Подгурецкий А.** Очерк социологии права. – Москва: Прогресс, 1974.

Confidence as the Law's Social Efficiency Factor

Dr., Assoc. Prof. Vytautas Šlapkauskas

Law University of Lithuania

SUMMARY

The present article analyses the organic interconnection between morality and law, which is presupposed by the nature of spontaneous social order. Confidence is based on the organic interrelation between morality and law as implied in spontaneous social order. The evolution of spontaneous social order consolidates a space of communal life in which the threats to the existence of an individual are sought to be reduced and controlled. The decrease in the threats to an individual's safety simultaneously increases people's confidence in social order. Not only does the social order that rouses confidence is institutionalized, but within the socialization process it is interiorized by the new generation. Thus the continuity of the confidence–rousing social order is ensured.

The sociological investigations of law in many countries have proved the residual value of the spontaneous social order for the efficiency of the law „made” by the legislature: only those legal norms are efficient, whose content is co-ordinated with the non–legal social norms which are significant to society. Therefore, it is very important that „modern law” should not ignore the interconnection between confidence and the efficiency of law as has been revealed by the law's sociological research and should ensure the continuity of the confidence–rousing social order.

